

Jarmila Hodolič
Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu

UDK 71.671(497.113)(=162.4)“1920/1945“
Originalan naučni rad

ISTORIJSKI PREGLED UDŽBENIKA NA SLOVAČKOM JEZIKU U VOJVODINI DO 1945. GODINE^{1*}

U radu je prikazan pregled udžbenika koji su se koristili u slovačkim školama u Vojvodini od doseljavanja Slovaka na ove prostore (1745) do 1945.god. U početku su se koristili udžbenici za evangeliste, koji su dolazili iz današnje Slovačke ili udžbenici čiji su autori bili Slovaci koji su živeli na prostoru današnje Mađarske. Prvi udžbenik na slovačkom jeziku u ovoj sredini je napisao Samuel Borovský 1853.god. koji je bio evangelički sveštenik u slovačkom selu Pivnice. Posle osnivanja štamparije u Bačkom Petrovcu (1919.g.), počeli su da se štampaju udžbenici na slovačkom jeziku čiji autori su bili učitelji iz ove sredine. Prvu čitanku je sastavio Štefan Kvas 1920. godine, a kao autor je bio najviše zastupljen Ferdinand Klátik koji je u kratkom periodu (1928-1932) sastavio sedam udžbenika.

Ključne reči: udžbenici, Samuel Borovský, Ferdinand Klátik

Posle dolaska Slovaka na „Donju zemlju“, na vojvođanske prostore, naši preci su sa sobom doneli i maternji jezik. Ovi krajevi su već bili nastanjeni srpskim žvljem, ali neke oblasti, koje su bile potpuno puste, naseljavali su doseljenici iz raznih krajeva Austro-Ugarske i iz Slovačke. Prvi slovački doseljenici došli su u Petrovac 1745. god. Kasnije su se u svim delovima Vojvodine, u Bačkoj, Banatu i Sremu, nastanili pretežno slovački evangelici. Odmah posle dolaska na ove prostore počeli su da osnivaju škole. Godine 1788. doneta je „Instrukcija za vizitatore narodnih (osnovnih) škola u Ugarskoj“, koja je formalno objavila obavezno školovanje dece od šest do dvanaest godina. Škole, koje su tada bile crkvene, usled ovih reformi stavljene su pod patronat države (Hodoličová, 2011, 158).

Mnoga deca obuhvaćena obaveznim školovanjem su, ipak, u školu polazila tek posle navršene devete godine jer su morala da pomažu roditeljima kod poljoprivrednih radova. Početak školske godine je određen za 1. septembar, međutim zbog poljoprivrednih radova deca su polazila u školu oko praznika „Svih svetih“, koji se u katoličkoj i evangeličkoj crkvi proslavlja 1. novembra, a zimi deca nisu pohađala školu jer nisu imala odeću i obuću. Učiteljska plata bila je bedna a, sem toga, nije bilo dovoljno školskih zgrada u kojima su stanovali učitelji; nastava se odvijala često u jednoj prostoriji za sve učenike. Jedan učitelj je učio čak 200-300

¹ hodolic@sbb.rs

* Studija je deo naučno-istraživačkog projekta broj 178017, *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi*, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

dece zajedno. Jedan od važnih problema bilo je i nabavljanje udžbenika na tadašnjem književnom jeziku – crkvenoslovenskom ili češkom.

Slovačka narodna osnovna škola u vreme feudalizma imala je zadatak da, osim veronauke, nauči decu čitati, pisati i računati po uzoru na, tzv. trivijalne škole. Svi učenici su učili zajedno. Učitelji su se služili takvom metodom početnog čitanja da su najpre decu učili imena slova (a, be, ce, de...), koja je učitelj prvo deklamovao a učenici su za njim ponavljali, sve dok nisu savladali sva slova. To je najstarija metoda početnog čitanja, koja potiče još iz antičkih vremena i koja se kod nas održala čak do početka dvadesetog veka. Posle naučenih slova učenici su učili da ih sriču, dakle da sastavljaju reči, što je trajalo čitavu školsku godinu a, možda, i duže. Zbog opšteg siromaštva učenika i učitelja, bilo je malo udžbenika. U nastavi je upotrebljavano sve ono što su učenici i učitelji imali kod kuće. U školu su, ponajviše, donosili psaltire (crkvene pesmarice), biblije a, ponajmanje, bukvar. U nekim starijim izdanjima katehizma u zaglavlju knjige bila je štampana i abeceda.

U vojvođanskoj sredini prvo pomoćno nastavno sredstvo kod čitanja bila su dva manja štampana listića na kojima su, crvenom i crnom bojom odštampani, gotičkim pismom zvanim „švabah“ abeceda, brojevi, molitva Očenaš i na kraju slika petla, koji je stajao na jednoj nozi a drugom je štapićem pokazivao slova (Čelovski, 2011,461). Ovakve „udžbenike“ u obliku listića štampana je, npr. i „Škarniclova štamparija“ u Skalici. To su bili počeci učenja čitanja, ali stvarni slovački bukvari – „šlabikari“ (slov. *Šlabikár*, lat. *Syllabae* = *slog*) nastali su u 18. veku po ugledu na *Slabikář Český (Bukvar češki)* iz 1547. god. Reprezentuju ih tri najstarija slovačka bukvara – „šlabikara“: trnavski (1725), prešporški (1762) i donjokubinski. Oni su već imali oblik klasičnog bukvara i sadržali abecedu, sricanje slova i čitanku.

Austro-Ugarska je bila višejezična država i zato su štampani i višejezični (poliglotski) bukvari: slovačko-nemačko-latinski, mađarsko-slovačko-latinski, koji je, u početku, bio poznat pod nazivom *Sillabikář* (1811) a od 1821. god. kao *Abeceda aneb Sillabikář*. Ovi bukvari su malo upotrebljavani jer su se škole u Bačkoj, Banatu i Sremu orijentisale na udžbenike koje je preporučivala evangelička crkva, koja je imala autonomiju i u oblasti školstva.

Pavol Doležal (1700 – 1778) izdao je prvi slovački ilustrovani bukvar, u Bratislavi 1742. god. (*Sama věčícý abeceda aneb slabikář*). Ovaj udžbenik je u našim školama malo korišten, iako se nalazio u biblioteci Juraja Ribaja u Torži.

U našoj sredini zahvaljujući **Janu Hrdlički /Ján Hrdlička/** (1741 – 1810), koji je bio evangelički sveštenik u Maglodu (danas u Mađarskoj), je bio rasprostranjen bukvar pod nazivom *ABC aneb Slabikář* (1777). Evangelički sveštenici ili učitelji koji su se nastanili na „Donjoj zemlji,“ na teritoriji današnje Mađarske u 18. i 19. veku, sastavili su većinu evangeličkih bukvara (šlabikara), koje su onda koristili i evangeličke škole u Slovačkoj.

Preteče bukvara u Bačkoj bili su narodni priručnici. Sa nemačkog jezika ih je na slovakizorani češki jezik preveo **Juraj Ribaj /Ribay/** (1754 – 1812), koji je u periodu od 1799. do 1812. god. živio u Bačkoj, u selu Torža (danas Savino Selo)

kao nemački evangelički sveštenik. Obe knjige *Pravidlá moresnosti aneb zdvořilosti, jako i opatrnosti a zachování zdraví*“ /*Pravila moralnosti ili učtivosti, kao i briga za očuvanje zdravlja*/ (Pešta 1795) i „*Katechyzmus o zdraví pro obecný lid a školskou mládež* /*Katehizam o zdravlju za običan narod i školsku omladinu*/ (Pešta 1795) namenio je, dakle, školskoj omladini i „prostom narodu“. Ove knjižice su se koristile u osnovnim školama u Vojvodini. Sličnu namenu imalo je i poučno delo Bohuslava Tablica (1769-1832) *Kratičká dietetika, to jest správa k zadržení dobrého řadu života, a k zachování tudy stálehého zdraví až do najpoznější starosti* /*Kratka dijetetika, to jest saveti za očuvanje kvalitetnog života i očuvanje dobrog zdravlja sve do najkasnije starosti*/ (1819), koje je korišteno i u našoj sredini.

Pedagoški propagator praktične orijentacije osnovne škole bio je **Danijel Lehocki** /**Daniel Lehocký**/ (1759 – 1841), koji je u svom radu *Knihá o moudřém a křesťanském vychovávaní dítek* /*Knjga o pametnom i hrišćanskom vaspitanju dece*/ (Bratislava, 1786), predočio predlog nastavnog plana učenja o prirodi, botanici, biologiji, fizici, geografiji, istoriji, poljoprivredi itd. Knjiga je bila raširena i u vojvodanskoj sredini.

Sličnu orijentaciju imala je i knjiga **Ladislava Bartolomeda** /**Bartolomeides**/ (1754 – 1825) *Kratičká historie přirození* /*Kratka istorija prirode*/ (1798). U udžbeniku daje praktičan pregled iz botanike, zoologije i mineralogije. Bartolomed je napisao i prvu knjigu iz oblasti geografije *Geografia aneb vypsání okršlku s šesti mapami* /*Geografija, ili opis zemaljske kugle sa šest karata*/ (1798). Prema Samuelu Čelovskom na obe dve knjige je bio angažovan i sveštenik nemačke evangeličke crkve u Torži, Juraj Ribaj i korištene su u našim slovačkim školama.

U svim našim slovačkim školama korišteno je i više udžbenika fizike, međutim najviše je korišten udžbenik **Pavla Mihalka** /**Pavol Michalko**/ (1752 – 1825), koji je delovao među „donjozemskim“ Slovacima u Pilišu a kasnije u Irši (Mađarska) i po uzoru na nemačke udžbenike napisao knjigu *Fyzika aneb učení o přirození (nature) k prospěchu jak celého národu tak zvláště lidu obecného* /*Fizika ili učenje o prirodi (naturi) u korist kako celog naroda tako i običnih ljudi*/ (Budín, 1808). To je prvi slovački udžbenik fizike (Ondrušková, 1984, 121).

Profesor Kraljevske akademije u Bratislavi **Matuš** /**Matúš** / **Pankl** (1740 – 1798) napisao je knjigu iz oblasti fizike ali i delo *Compendium oeconomicae ruralis* / *Pregled poljoprivrede*/ 1790. god., korekturu je uradio Juraj Ribaj. Učitelji u slovačkim školama u Vojvodini bili su dužni da koriste ovu knjigu. Knjiga je trebala da služi u praktične svrhe.

Prema Samuelu Čelovskom, preteča slovačke pedagogije, Samuel Tešedík /Tešedík/ je napisao više od 140 radova različite sadržine, pre svega iz oblasti pedagogije i privrede. Više njih je bilo poznato i korišteno i u našoj sredini (Čelovsky, 2011, 420). Prvi bukvari koji su korišteni kod evangelika na „Donjoj zemlji“ nisu dosegali nivo boljih bukvara. Međutim, pismenost naroda je, ipak, bila na visokom nivou. Već 1793. god. Sarvašanin **Samuel Tešedík** /**Tešedík**/ (1742 – 1820) je u svom članku *Můj názor na učebnicu pre včšie prakticko-ekonomické vidiecke*

školy / *Moj stav u vezi sa udžbenikom za veće praktično-ekonomske provincijske škole*/ dao predlog da se sastavi knjiga, koja bi bila i udžbenik i narodnoobrazovni priručnik. Prema njegovim shvatanjima, sem „trivija“ koji se podrazumevao, učenicima bi trebali da uče biologiju, geografiju, ekonomiju, fiziku, bankarstvo, higijenu, pedagogiju i, pored veronauke, i građansko-političko vaspitanje. Tešedikova *Književka k čítaní a k prvím začátkum vzdělaní školských dítek spořádaná podle potřeby dolnozemske mládeže evanjelické /Knjižica za čítanje i za prve početke obrazovanja uređena za potrebe „donjozemské“ omladine evangeličke/* (Prespurg, 1778) bila je jedini tip univerzalnog udžbenika, u kojem je želeo da savlada barijeru između bukvara i biblije, sve do štampanja **Kolarove /Kollár/** čitanke iz 1825. godine. – *Čítanka anebo kniha k čítaní pro mládež ve školách slovanských v městech a v dědinách /Čítanka, ili knjiga za čítanje za omladinu u školama slovenskim u gradovima i selima/*.

Za didaktičke potrebe **Danijel /Daniel/ Bocko** (1751 – 1806, Sarvaš) je napisao *Nowý Slabikár /Novi bukvar/* (Vacov, 1801), koji se koristio duže vreme i doživio više izdanja. Napisao je i višejezični bukvar *Abecedár nejnovější aneb nauka k čtení* (Praha, 1816). Bocko se zalagao za humanistički pravac vaspitanja i obrazovanja i imao je drugačija shvatanja nego Tešedik (Ondrušková, 1984, 115).

Prvi bukvar u Bačkoj, koji je bio sastavljen za slovačke učenike, napisao je **Samuel Borovski /Borovský/** (1783-1860, Pivnice). Nosi naslov *Nowý na přirozeném rozvrženj sylláb založený Slabykár /Novi, na prirodnom rasporedu slogova zasnovan, bukvar/* (Skalica, 1853). Samuel Borovski je delovao u Bačkoj od 1821. god. najpre kao evangelički sveštenik u Kucuri, od 1823. god. u Novoj Šovi (Ravno Selo) a od 1826. god. sve do kraja života u Pivnicama. Pisao je na slovakizovanom češkom jeziku i mnogo je radio na unapređenju slovačkog školstva. Imao je i bogato praktično iskustvo koje je stekao još pre dolaska u Pivnice a bio je i crkveni dekan, čak 23 godine (Dudok, 1997, 41).

Početakom 20. veka vođena je rasprava o nastavi maternjeg jezika u slovačkim školama. Ministar školstva Berzevici /Berzeviczy/ pre nego što je podneo predlog zakona u parlamentu (1904), sazvao je stručni savet, na kome je pažnja usmerena, pre svega, na efikasnije metode nastave mađarskog jezika u narodnim školama. Kad je ministar školstva podneo predlog zakona u parlamentu, u okviru priprema za nove izbore za ugarski parlament, u Petrovcu je 27 .11. 1904. god. održan veliki protestni skup na kome su učestvovali Milan Hodža, dr Miloš Krno, dr Ljudovit Mičatek /Ludovít Mičátek/, dr Jan Petrikovič /Ján Petrikovich/, glavne ličnosti kulturnog života vojvodanskih Slovaka. Ovaj skup je Milan Hodža nazvao „*prvim slovačkim glasom protiv Berzevicijevog predloga, kojim žele da nam unište školu i stave omču na vrat našim slovačkim učiteljima*“. U svom govoru je istakao da ministar školstva želi da postavi barijeru između roditelja i dece i da obrazovanje naroda smatra za opasnu stvar. Naglasio je da takve škole, koje samo mađariziraju, nisu potrebne i da želi da naše škole uliju deci poštovanje prema ocu i majci kao i prema maternjem jeziku.

Bački školski inspektorat je 1911. god. naredio da se pokrene disciplinski postupak protiv kisačkog učitelja Vladimira Mičateka /Vladimír Mičátek/ i iz istih

razloga bila je u Petrovcu penzionisana učiteljica Ljudmila Kvačalova /Ludmila Kvačalová/. Hiljadu devetsto trinaeste godine nastavljen je progon i pokrenut je disciplinski postupak protiv petrovačkog učitelja Juliusa Kubanjića /Július Kubány/ zbog nedovoljne nastave mađarskog jezika. Jadán položaj crkvenih učitelja opisuje i Albert Martiš (1855 – 1918), učitelj iz Padine, koji je, takođe, zbog toga što nije držao nastavu mađarskog jezika, prevremeno penzionisan. U toku dvadeset godina učiteljevanja bio je 52 puta optužen zbog buntovništva i neodržavanja nastave mađarskog jezika u školi, pa je 1895. god. kao četrdesetogodišnjak penzionisan sa 420 kruna. Martiš piše ovako: „*Ovakvo stanje u našim školama, kada poštenim učiteljima zapušavaju usta i hleb iz usta im uzimaju, može da traje samo dotle dok prosvetom i nastavom upravljaju grofovi i propali pravnici, školski inspektori sa priveskom dr. koji osnove nauke o vaspitanju znaju samo po čuvenju...*“ (Potemra, 1990, 272).

Dr Ljudovit Mičátek /Ludovít Mičátek/ je na skupu izjavio da školska reforma narodnim školama preti uništenjem. Pedagoški časopis *Domácnost' a škola /Domaćinstvo i škola/* je, takođe, kritički pisao o predlogu školskog zakona i dotakao se i pitanja finansiranja učitelja sa minimalnom platom od 600-800 kruna, u vreme kada je plata notara i sveštenika iznosila minimalno 1600 kruna. Nije prihvatao ni obavezu datu učiteljima da za 6 godina nauče decu mađarski jezik, niti kazne za one koji u nedovoljnoj meri uče decu ovaj jezik.

Zbog nepovoljnih političkih prilika, slovačka štampa je u periodu od 1901. do 1918. god. malo pisala o udžbenicima. Slovačke udžbenike, korištene u narodnim (osnovnim) školama na teritoriji srednje i istočne Slovačke, slovačka štampa nije evidentirala jer su o njima odlučivale katoličke biskupije. Oni su se, uglavnom, oslanjali na mađarske udžbenike, koje je izdavalo „Društvo svetog Stefana“ u Budimpešti i prevedeni su na slovački jezik. U zapadnoj Slovačkoj u slovačkim katoličkim narodnim školama korišteni su udžbenici koje je izdavalo „Društvo svetog Vojteha“ /Vojtech/. Oni nisu imali problema sa ministarstvom školstva. U vreme najvećeg pritiska na ministarstva školstva u vezi udžbenika slovačkih evangeličkih škola 1909. god. „Društvo svetog Vojteha“ je objavilo obaveštenje da je ministarstvo odobrilo udžbenike za slovačke narodne škole.

Slovačke evangeličke narodne osnovne škole u Vojvodini su, međutim, sa slovačkim udžbenicima imali dosta velike probleme. Korištene su čitanke **Jana Bežu /Ján Bežo/** (1842-1905) I, II, III. Hiljadu devetsto devedeset druge godine ministarstvo školstva je, u evangeličkim školama, zabranilo korištenje Bežove *Čitanke II*. Uprkos tome što je Bežova *Čitanke III*, rasprodana, autor je odlučio da je ne izda u novom ispravljenom izdanju. U *Narodnim novinama* i u *Domaćinstvu i školi* je objasnio da je, naročito zbog velike potražnje iz Bačke, ipak nameravao da pripremi novo izdanje ove čitanke i da je prva dva tabaka iz nje već i bio štampao. Upozorili su ga, međutim, da jedna polovina čitanke treba da bude mađarska i jedna polovina slovačka sa čime se Bežo nije saglasio i izjavio je: „*Čitanku koja bi bila udžbenik za sve nastavne predmete, ne isključujući ni gramatiku – tako se ogrešiti o svaku racionalnu pedagogiju, takvo izdajstvo počiniti svom narodu ja*

nikada neću moći, a ako ne bude drugačije, bolje neka čitanka propadne.“ (Potemra, 1990, 332).

U periodu od 1907. – 1908. god. većina udžbenika za evangeličke škole bila je, od strane ministarstva školstva zabranjena ili nije dobila odobrenje za dalje korištenje u školama.. To je bila posledica Aponijevih (prema Albert Apponyi, 1846 – 1933) školskih zakona iz 1907 – 1908. god., prema kojim su samo ona škola ili učitelji u nemađarskim narodnim osnovnim školama, mogli da dobiju državnu podršku u tom slučaju ako su koristili udžbenike koje je odobrilo ministarstvo. Neki udžbenici bili su zabranjeni (Uramov *Obrázkový šlabikár /Ilustrovani bukvar/* i Bodickog *Mluvnica a pravopis slovenský /Gramatika i pravopis slovački/*), koji su kasnije, ipak, odobreni. Društvo „Tranoscius“ objavilo je konkurs za nove udžbenike, ali na konkurs nije stigao ni jedan rukopis. Postojali su razni predlozi za sastavljanje novih čitankei.

U Bačkoj je reagovao **Jozef Malijak /Jozef Maliak/** (1854-1945), koji je kritikovao stare slovačke čitanke za narodne osnovne škole. Posle njihove zabrane, tražio je da se nove čitanke pišu na osnovu modernih pedagoških principa. Predlagao je da se u čitanke unesu najbolje narodne pripovetke, poslovice i narodne pesme iz Kolarevih /Kollar/ pesmarica (Potemra, 1990, 337).

Najrealniju inicijativu za sastavljanje čitanke dali su slovački učitelji iz Bačkog seniorata 1912. god. Učitelj Štefan Hruz /Hrúz/ je predložio da se učitelji sami prihvate posla i nije preporučio da sastavljanje čitanke preuzme na sebe seniorat. Na ovom savetovanju, 2. 10. 1912. god., učitelji su prihvatili obavezu da sastave slovačke čitanke za slovačke osnovne narodne škole a komisija je poverila Štefana Kvasa a Karola Hila /Hýl/ da izrade čitanke za III – IV razred i čitanke za V – VI razred. Odredili su i autore čitanke. Moralno-poučni i zdravstveni deo trebao je da sastavi Jan /Ján/ Čajak, privredu i fiziku Julius Kubani /Július Kubány/, veronauku Vladinir Podhradski /Vladimír Podhradský/, geografiju i biologiju Štefan Kvas a istoriju Karol Hil /Hýl/. Rukopis je trebao da bude gotov do 1. 03. 1913. god. i, stvarno, 1915. god. izašle su obe čitanke sa odobrenjem ministarstva školstva (Potemra, 1990, 337-338).

Početakom 1914. god. na generalnoj skupštini „Tranosciusa“ bile su odobreni i neki drugi udžbenici za slovačke evangeličke škole. Hiljadu devetsto četrnaeste god. Jan Slavik /Ján Slávik/ je u mijavskoj štampariji izdao *Abecedar /Bukvar/* za I razred i *Čitanku* za II razred evangeličkih a. v. škola.

Pitanje sastavljanja novih udžbenika za slovačke narodne osnovne škole ponovo je došlo na dnevni red posle nastanka Čehoslovačke i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. god.

Godina 1918. je, za vojvođanske Slovake, predstavljala početak novog razdoblja kada je počeo da se samostalno razvija njihov vlastiti kulturni život, koji je do tada bio više vezan za kulturu a i izdavanje udžbenika u Slovačkoj. Vojvođanski Slovaci su za svoju matičnu zemlju Slovačku postali Slovaci u inostranstvu. Kultura je i dalje bila povezana sa matičnom kulturom u Slovačkoj, ali u vojvođanskoj sredini počela je da se rađa nova „donjozemski“ inteligencija pri čemu je, u posleratnom

periodu, veliku ulogu odigralo osnivanje Slovačke gimnazije u Bačkom Petrovcu 1919, iste godine je osnovana i Štamparija akcionarskog društva. Od 1. 11. 1919. u štampariji je izlazio slovački političko-društveni dvonedeljnik *Dolnozemský Slovák* /“*Donjozemski*“ *Slovak*/, koji je, posle njegovog gašenja, 1920. zamenio nedeljnik *Národná jednota* /*Narodno jedinstvo*/. Od 1920. u štampariji je štampan i *Narodný* /*Narodni*/ *kalendár*, koji je izlazio sve do 1944. u tiražu od 6000 čak i 7500 primeraka, kada je promenio naziv u *Ludový* /, „*narodski* = *za narod*“/ *kalendár*. I za slovačko školstvo je osnivanje štamparije imalo veliki značaj. Prošlo je čak trinaest godina a da našim školama nije pošlo za rukom da se snabdeju sa svim slovačkim čitankama i jezičkom vežbankama na slovačkom jeziku.

Prve školske knjige namenjene slovačkim školama u Vojvodini štampane su odmah posle osnivanja štamparije. 1919. godine izašla je *Čítanka pre III – IV. triedu slovenských ľudových škôl* /*Čítanka za III – IV razred slovačkih narodnih (osnovnih) škola*/ (151 str.), koju je sastavio učitelj **Štefan Kvas**. Drugo, dopunjeno izdanje je izašlo 1922. godine. Godine 1920. bio je štampan *Obrázkový šlabikár* /*Ilustrovani bukvar*/, koji su sastavile učiteljica **Marija Rusnakova** /**Mária Rusnáková**/ i **Ján Podhradski** /**Podhradský**/. Te iste godine učitelji **Darinka Vjestova** /**Viestová**/ a **Vladimír Mičatek** /**Mičátek**/ sastavili su *Slovenskú čítanku pre II. triedu slovenských ľudových škôl* (71 str.). Nešto kasnije bila je sastavljena i *Čítanka pre V-VI. triedu*, koja nije dobila odobrenje za izdavanje.

Čítanka pre III. – IV. triedu slovenských ľudových škôl, koju je sastavio učitelj u Laliću i Kulpinu Štefan Kvas, je sastavljena prema dotadašnjim normama čitanke, koje su sadržale štiva iz različitih oblasti. Na početku čitanke su tekstovi srpske, hrvatske i slovenačke himne. Onda je čitanka podeljena na celine: Škola; Porodica, Selo, Basne, Pripovetke, Moral (ponašanje, karakter), Geografski članci, Istorijski deo, Nauka o zdravlju, Biološki članci, Gospod Bog i njegovo Kraljevstvo. To znači da su iz jedne čitanke učenici učili i prirodne nauke a ne samo slovačku književnost. Pošto u to vreme originalna književnost za decu praktično nije postojala, aktuelno je bilo sastavljanje „rečnovanek“ /stihovnica/, autor ovog udžbenika je u njega uneo književne tekstove – lake stihove za decu, koje je preuzeo iz *Rečnovanek pre slovenské školy* /*Stihovanki za slovačke škole*/ (Banska Bistrica, 1850) Augusta Horislava Škultetija /Škultéty/ (1819-1892). Ovi stihovi se ne nalaze samo u prva četiri dela (Škola, Porodica, Selo, Basne, Pripovetke, Moral) već i u delovima iz geografije, istorije, nauke o zdravlju, biologije, svuda tamo gde se tematski uklapaju u datu celinu. Sastavljač ne potpisuje autora ispod pesme, već samo na kraju čitanke, ali u sadržaju navodi odakle je preuzeo pesmu tako što navodi: Rečnovanky I, Rečnovanky II, ali ime njihovog autora ne navodi. Nekada umesto imena autora nevede „Prema više njih“ a navodi samo: Sasinka, Kuzmanija /Kuzmány/, M. Dumnog /Dumný/, J. Zaborskog /Záborský/, J. Kalinčjaka /Kalinčiak/, A. Sladkoviča /Sládkovič/, M. Pohronskog /Pohronský/, Z. Dijaniška /Dianiška/ i J. Grajhmana /Grajhman/. Čak 32 rada je potpisano sa „Prema više njih“, 26 radova je preuzeo iz Škultetijevih „*Rečnovanek*“, četiri rada su Sasinkova, šest radova Zaborskog a ostali autori su zastupljeni jednim radom. Kod

ostalnih radova nije moguće utvrditi odakle su preuzeti, naročito ne onih iz istorije, geografije, biologije i nauke o zdravlju. Za sve književne tekstove je tipično to da je u njima prisutno didaktiziranje i moralisanje, pokazivanje na dobre i loše osobine i postupke dece, opisuje se velika ljubav, privrženost domovini i slovačkom narodu. Tekstovi su dopunjeni i anegdotama, poslovicama i zagonetkama. Za ondašnje vreme čitanka je dobro urađena i koristila se u svim slovačkim narodnim osnovnim školama u Vojvodini.

Slovenská čítanka pre II. triedu slovenských ľudových škôl, koju su sastavili **Darinka Vjestova a Vladimír Mičatek**, izašla je 1920. god. a drugo neizmenjeno izdanje 1922. god. u Petrovcu. Sadrži šest celina: Škola; Porodica, Naselje, Telo čoveka, Zanimanja ljudi, Delovi godine. U svim celinama javljaju se i književni tekstovi Podjavoriske /Podjavorinská/, R. U. Podtatranskog /Podtatranský/, Škultetija /Škultéty/ Bahata, Dumnog /Dumný/, Dobšinskog /Dobšinský/. Na nekim mestima je obeleženo odakle je autor preuzeo tekst, npr: Uram, Šlab., Belova čitanka, „Rečnovanky“, „Soko“ itd. Ova čitanka je orijentisana na praktične pouke, naročito u vezi sa delovima tela, zanimanjima i delovima godine. Što se sadržaja tiče, čitanka nije obimna, ali baš zbog toga je za učitelje bila praktična jer je čitavo gradivo učitelj mogao da pređe tokom jedne školske godine. U poređenju sa prvom ova čitanka je poučna, ali sa manje didaktiziranja a i književni tekstovi usmeravaju učenika ka prefinjenijoj osećajnosti. Pregledna je i prilagođena uzrastu učenika II razreda osnovne škole.

Sve ove čitanke doživele su više izdanja i koristile su se do 1928. god., čak i do 1930, kada su sami učitelji tražili da se izrade novi udžbenici.

Sa ciljem sastavljanja novih udžbenika, Štamparija akcionarskog društva u Petrovcu organizirala je nekoliko savetovanja sa učiteljima i uz podršku Čehoslovačkog saveza je dogovoreno da će nove udžbenike sastaviti učitelj iz Stare Pazove **Ferdo Klačík /Klátik/** (1895 – 1944, Stara Pazova). Ferdo Klačík je bio značajna ličnost iz redova slovačkih učitelja u slovačkoj vojvođanskoj sredini. Rođen je u Staroj Pazovi i sa suprugom Olgom /Olga/ imao je troje dece, dve kćerke i sina Zlatka Klačíka (1922 – 1990), kritičara i teoretičara književnosti za decu, koji je, kasnije, živeo u Slovačkoj. Ferdo Klačík je završio Učiteljsku školu u Osijeku a onda je kao učitelj radio u slovačkom seocetu Ljubi u Sremu a, nakon toga, do kraja života u Staroj Pazovi. Godine 1923. obnovio je Slovačku čitaonicu u Staroj Pazovi. Tokom 1. svetskog rata obreo se na ruskom frontu. Ušao je u redove Čehoslovačkih legija i tamo radio kao emisar Narodnog veća. Kada je osnovan Istočni logor za Slovake, kojih je tamo bilo oko 5000, bio je zadužen da podučava zemljake. Odatle je otišao u časopis *Slovački glasovi / Slovenské hlasy/* koji je uređivao Gregor Tajovski /Gregor Tajovský/. Tamo je sastavio *Kultúrny zemepis Oravy a Liptova /Kulturni zemljopis Orave i Liptova/*. Posle rata odlazi u Slovačku, ali tamo nije našao zaposlenje. Zbog toga se vratio u Pazovu gde se posvetio narodnoobrazovnom radu a, naročito, razvoju školstva. Ovde se čvrsto zalagao za to da slovački učitelji organizuju stalna učiteljska savetovanja. 1933. god. je u *Narodnom kalendaru* pisao da nije zadovoljan sa čitankama koje su, do tada, izašle u Vojvodini:

„Za današnje prilike i okolnosti potreban nam je čitav niz udžbenika da naše školstvo već jednom bude jedinstveno i nastava se odvija u slovačkom duhu. Moj ideal je oduvek bio da sa dvojicom-trojicom kolega stvorim najbolju školu, uzoran razred...“ Osnivanjem Matice slovačke 1932. god. i njenog Školskog odbora još više se orijentisao na slovačko školstvo. U periodu od 1925. do 1927. god. u Staroj Pazovi je izdavao časopis za decu *Zornička*, koji je izlazio u, čak, neverovatnom tiražu od 9000 primeraka. Zbog finansijskih teškoća časopis se ugasio (Hodolichová, 2014, 41-42).

Ferdo Klačik je autor *Abecedára pre I. triedu československých ľudových škôl v Kráľovstve Srbov, Horvátov a Slovincov /Bukvar za I razred čehoslovačkih narodnih /osnovnih/ škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/*, koji je izašao 1928. godine u Petrovcu. Bukvar nije pisan na način abecede, već prvo uvodi samoglasnike, koji su napisani i u štampanom i u pisanom obliku. Posle samoglasnika uvodi slovo M i prvu rečenicu, koja je posle godinama ponavljana u našim bukvarima: *Ema ima mamu*. Uz upoznavanje više slova se, već negde na polovini bukvara, pojavljuju i cele rečenice, i na kraju čak i duži tekst. Bukvar je na svakoj stranici ilustrovan odgovarajućim crtežom. Sem ovoga sastavio je i *Čítanku pre 2. triedu československých ľudových škôl* (1928), *Čítanku pre prvú triedu čs. ľudových škôl* (1929), *Čítanku pre 3. triedu československých ľudových škôl* (1930), *Čítanku pre 4. triedu československých ľudových škôl* (1930), *Cvičebnicu slovenčiny pre 3. – 4. triedu československých ľudových škôl* (1932), *Čítanku pre vyššie triedy československých ľudových škôl* (1932) i izbor i prevod sa srpskog jezika *Juhoslovanské rozprávky/priče/* od Vuka Karadžića (Bratislava, 1935). Svi udžbenici su doživeli nekoliko izdanja.

Klačikove čitanke za 3. i 4. razred su se približile koncepciji novijih čitanke. Čitanka za III razred ima 168 stranica i razdeljena je na pet delova: Poštenje, Narodni život, Iz geografije, Iz istorije, Iz prirode. Zadnji deo je raščlanjen na godišnja doba: Jesen, Zima Proleće, Leto. U njoj su zastupljeni slovački, češki, srpski i ruski autori sa odgovarajućim tekstovima: P. O. Hviezdoslav, Jozef Škultéty, Ján Čajak, Martin Sládkovič, Ľudmila Podjavorinská, Samo Chalupka, Mária Rázusová, Martin Kukučín, Ján Botto, Janko Jesenský, Jozef Ciger Hronský, iz češke književnosti Adolf Heyduk, Karol Jaroslav Erben, Božena Němcová, iz ruske Lav Nikolajevič Tolstoj a iz hrvatske Ivana Brlić Mažuranić, Dositej Obradović i drugi. Istorijski deo je razdeljen na pregled iz jugoslovenske i čehoslovačke istorije.

Klačik je, na taj način, postao jedini autor čitanke (zajedno sedam), koje su štampane u kratkom vremenskom razmaku od dve godine. Godine 1933. u prvom broju časopisa *Naš život /Naš život/* koji je bio Časopis Matice slovačke u Jugoslaviji u članku *Revizija čitanke* Samuel Šiška odaje priznanje „bratu Klačiku“ za sve njegove zasluge kod sastavljanja udžbenika, ali predlaže da čitanka za II razred bude što hitnije ispravljena jer sadrži mnogo „jezičkih grešaka“. Šiška navodi konkretne primere gde su potrebne ispravke tekstova i pogrešno upotrebljenih reči.

U predratnom periodu Klačik je postao najagilniji sastavljač čitanki među vojvodanskim Slovacima. Slovački učitelji su se trudili da učenici slovačkih škola, osim udžbenika, imaju i odgovarajuću lektiru. Novine i časopisi su preporučivali knjige za decu i omladinu. Za dalje obrazovanje naglašavan je značaj školskih biblioteka. Osim čitanki u periodu od 1939. do 1941. a onda i posle rata u periodu od 1946. do 1947. slovačka deca u Vojvodini su, u svim školama, čitala časopis za decu *Naše slniečko /Naše sunašce/*, koji je izdavala Matica slovačka u Jugoslaviji. U početku, časopis je uređivala Adela Čajakova-Petrovičova a, posle rata, Olga Babilonova Garajova /Olga Babylonová-Garayová/ (Hodoličová, 2011, 251).

Posle Drugog svetskog rata, u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji je, u poređenju sa prethodnim periodom, koncepcija čitanki promenjena. Društveno-politička situacija i narodnooslobodilačka borba diktirali su tematiku novih čitanki. Već u prvim godinama posle oslobođenja bilo je u Novom Sadu osnovano izdavaštvo „Bratstvo i jedinstvo“, koje je, osim beletristike, izdavalo i udžbenike za potrebe škola narodnosti u Vojvodini. U ovom periodu udžbenici se prevode sa srpskog na slovački jezik a počinje i bogata delatnost na sastavljanju slovačkih čitanki i gramatika. Za potrebe slovačke narodnosti udžbenike je štampalo izdavaštvo „Kultura“ u Bačkom Petrovcu, ali pošto nije moglo da realizuje izdavanje svih udžbenika, 1955. god. bila je osnovana Komisija za izdavnje udžbenika za potrebe narodnosti pri Savetu za prosvetu AP Vojvodine. Deset godina kasnije, 1965. god., osnovan je Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika u Novom Sadu. Pojavili su se novi autori kao što su bili Andrej Čipkar i njegova supruga Marija (rođ. Kardelisova) Mihal Kiselja /Michal Kysel'a/, Samuel Dubovski /Dubovský/, Zuzana Babinka /Babinková/. 1968. god. u Zavodu je već bilo štampano 87 naslova za škole sa slovačkim nastavnim jezikom. Od 1974. god. u praksu se uvode novi nastavni programi za osnovne i srednje škole. Od osnivanja Zavoda do 1974. god. štampano je 229 naslova na slovačkom jeziku u tiražu od 352 410 primeraka. 1985. god., bilo je, od početka, štampano 577 naslova udžbenika i priručnika na slovačkom jeziku. Od 1977. god. postepeno počinje da se izdaje i *Lektira za osnovnu školu*. Do danas je štampano 100 naslova lektire.

Od 1984. godine u Vojvodini važi zajednički plan i program za predškolske ustanove, osnovne i srednje škole. Svi udžbenici se štampaju u saradnji sa beogradskim zavodom. Udžbenici koji su izašli 80-tih godina u školama su se koristili čak dvadeset godina, ali od 2005. do 2010. godine čitanke se koncipiraju prema novim nastavnim planovima i programima. Počeli su da se izdaju novi udžbenici iz svih predmeta. Putem javnog konkursa sastavljaju se udžbenici prema nastavnom programu iz svakog predmeta i izdaje ih Zavod za udžbenike u Novom Sadu, kao odeljenje Zavoda za udžbenike u Beogradu.

Možemo konstatovati da su današnji udžbenici na visokom nivou, u čitankama se prednost daje tekstovima slovačkih vojvodanskih autora a za njihovo sastavljanje veoma su zaslužni učitelji i univerzitetski profesori. U odeljenju za slovački jezik, u stalnom radnom odnosu su dve zaposlene profesorke slovačkog jezika i književnosti, koje koordiniraju rad kod izdavanja udžbenika. I njihovom zaslugom Slovaci u Vojvodini i učenici u slovačkim školama imaju stručno ocenjene, kvalitetne a i

estetski adekvatno ilustrovane udžbenike na slovačkom jeziku (Hodoličová, 2014, 42-43).

LITERATURA

- Čelovský, S. (2011). *Z kulturných dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: Miestny odbor Matice slovenskej v Srbsku.
- Dudok, M.(1997). *Vývin slovakistiky*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov.
- Hodoličová, J.(2011). *Kontúry slovenskej vojvodinskej literatúry a kultúry*. Báčsky Petrovec: SVC.
- Hodoličová, J. (2014). Dejiny slovenských učebníc vo Vojvodine do roku 1945. Báčsky Petrovec: *Nový život*, 3-4, 37-44.
- Klátik, F. (1928). *Abecedár pre československé ľudové školy v Kráľovstve Juhoslovanskom*. Petrovec: Vydáva Matica slovenská v Juhoslávii. Nákladom a tlačou Kníhtlačiarne účastinárskej spoločnosti, Petrovec, Bážka.
- Klátik, F. (1934). *Čítanka pre tretiu triedu československých ľudových škôl v Kráľovstve Juhoslovanskom*. Petrovec: Vydáva a tlačí Kníhtlačiareň účastinárska spoločnosť.
- Kvas, Š.(1922). *Čítanka pre III. – IV. triedu slovenských ľudových škôl. Druhé doplnené vydanie*. Petrovec: Tlačou a nákladom Kníhtlačiarne účastinárskej spoločnosti.
- Ondrušková, M.(1984). *Ľudovýchovná činnosť slovenských učiteľov – národných buditeľov na Dolnej zemi v 18. a 19.storočí*. Martin: Matica slovenská.
- Potemra, M.(1990). *Školstvo na Slovensku v rokoch 1901-1918. Bibliografický prehľad*. Košice: Štátna vedecká knižnica.
- Viest,D.; Mičátek, V. (1922). *Slovenská čítanka pre II. triedu slovenských ľudových škôl. Druhé nezmenené vydanie*. Petrovec: Tlačou a nákladom Kníhtlačiarne účastinárskej spoločnosti.

Jarmila Hodolič

A HISTORICAL REVIEW OF COURSEBOOKS IN SLOVAK LANGUAGE IN VOJVODINA BEFORE 1945

SUMMARY

The paper offers a review of coursebooks that were used in Slovak schools in Vojvodina before 1945, ever since the Slovak migration to this region in 1745. First coursebooks for Evangelists were used, coming from the present-day Slovakia, or coursebooks whose authors were Slovaks living in the region that is the present-day Hungary. The first coursebook in the Slovak language was written by Samuel Borovský in 1853. He was an Evangelistic preacher in the Slovak village of Pivnice. After establishing a publishing house in Bački Petrovac in 1919, coursebooks in Slovak started being published, their authors being teachers from this area. The first reader was composed by Štefan Kvas in 1920 and one of the most frequent authors is Ferdinand Klátik, who wrote seven coursebooks in a short period between 1928 and 1932.

Key words: coursebooks, Samuel Borovský, Ferdinand Klátik.